

**DUDUQLANISHNI KORREKSIYALASHDA PEDAGOG,
LOGOPED VA OTA-ONA HAMKORLIGI**

Otajanova Umida Obdulla qizi

Xorazm viloyati Xonqa tumani

22-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining

Logoped o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni korreksiyalash jarayonida pedagog, logoped va ota-onaning o'zaro hamkorligini tashkil etishning pedagogik-logopedik asoslari yoritilgan. Duduqlanish bolaning ravon nutqiga ta'sir qiluvchi murakkab nutqiy buzilish sifatida qaralib, uni bartaraf etishda faqat individual logopedik mashg'ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, bolaning kundalik muloqot muhiti, oilaviy munosabatlari va ta'lim jarayonini ham korreksion talablar asosida tashkil etish zarurligi asoslangan. Shuningdek, mutaxassislar o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolaning nutqiy faolligi, kommunikativ ishonchi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, nutq buzilishi, korreksion ta'lim, logoped, pedagog, ota-ona, nutqiy muhit, hamkorlik, maktabgacha yosh, ravon nutq, kommunikativ faollik.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy, intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bola o'z fikrini mustaqil ifodalash, tengdoshlari va kattalar bilan faol muloqot qilish, savollarga javob berish hamda turli kommunikativ vaziyatlarda ishtirok etish ko'nikmalarini egallaydi. Nutq ravonligining buzilishi esa bolaning muloqot jarayonidagi faolligiga, o'z fikrini erkin ifodalashiga va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qilishi mumkin. Duduqlanish nutqning ravonligi va

ritmik tashkil etilishidagi buzilish bo‘lib, tovush, bo‘g‘in yoki so‘zlarning takrorlanishi, tovushlarni cho‘zib talaffuz qilish, nutq boshlanishida to‘xtalishlar hamda nutq jarayonidagi zo‘riqish bilan namoyon bo‘lishi mumkin. Bunda bolaning nutqiy qiyinchiligi faqat talaffuz jarayoni bilan cheklanmay, uning muloqotga bo‘lgan munosabatida ham aks etishi mumkin.

Zamonaviy logopedik yondashuvlarda duduqlanishni baholashda nutqning ravonligi bilan bir qatorda bolaning kommunikativ xulqi, duduqlanishga munosabati, oilaviy va ta’limiy muhitning ta’siri ham hisobga olinadi. ASHA tavsiyalarida ham duduqlanish bilan ishlashda logoped, oila va pedagoglarning hamkorligi, bolaning turli muhitlarda o‘rgangan ko‘nikmalarini umumlashtirish muhimligi ko‘rsatilgan. Duduqlanishni faqat nutqdagi mexanik uzilish sifatida baholash yetarli emas. U bolaning nutq faoliyatining turli komponentlari va kommunikativ xatti-harakatlari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli korreksion ishning maqsadi faqat duduqlanish sonini kamaytirish emas, balki bolaning muloqot jarayonidagi erkinligi va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishga ham qaratilishi lozim. Logopedik nuqtayi nazardan duduqlanishda nutq sur’ati, nafas olish, ovoz hosil qilish, artikulyatsion harakatlar, pauzalardan foydalanish va nutqning ritmik tashkil etilishi ustida ishlash talab etiladi. Shu bilan birga, bolaning duduqlanish vaqtida yuzaga keladigan emotsional reaksiyalari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Zamonaviy amaliyotda bolaning nutqiy qiyinchiliklari bilan bir qatorda uning kommunikativ tajribasi va atrofdagilarning reaksiyasi ham baholanadi. Shu jihatdan duduqlanishni korreksiyalash kompleks va tizimli pedagogik-logopedik jarayon sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Pedagog, avvalo, bolaga o‘z fikrini shoshilmasdan ifodalash imkoniyatini yaratishi lozim. Bola gapirayotgan vaqtda uning so‘zini bo‘lmaslik, javobni tezlashtirmaslik, boshqa bolalar oldida duduqlanishiga

e'tibor qaratib, noqulay vaziyatga tushirmaslik muhimdir. Pedagog bolaning mazmuniy fikriga e'tibor qaratishi, nutqdagi uzilishlarni doimiy ravishda tuzatishga urinmasligi kerak. Pedagogning vazifasi logoped tomonidan belgilangan korreksion tavsiyalarni kundalik mashg'ulotlar va o'yin faoliyatiga moslashtirishdan ham iborat. Masalan, hikoya qilish, rasm asosida suhbat, rolli o'yin, drammatizatsiya, qo'shiq, ritmik mashqlar va kichik guruhdagi muloqotlardan foydalanish mumkin. Ilmiy tadqiqotlarda ham o'qituvchilarning logoped bilan hamkorligi, bolaning nutqiga sabr bilan munosabatda bo'lishi va duduqlanish paytida qanday reaksiya bildirishni bilishi muhim pedagogik qo'llab-quvvatlash sifatida qayd etilgan.

Logoped duduqlanishni korrektsiyalash jarayonining maxsus mutaxassisi sifatida bolaning nutq holatini kompleks o'rganadi, mavjud qiyinchiliklarni aniqlaydi va individual korreksion dastur ishlab chiqadi. Logopedik ishda bolaning nutqiy rivojlanishi, duduqlanishning namoyon bo'lish shakli, nutq sur'ati, nafas, ovoz, artikulyatsiya, lug'at boyligi va bog'lanishli nutqi o'rganiladi. Shuningdek, duduqlanishning qaysi kommunikativ vaziyatlarda kuchayishi yoki kamayishi kuzatiladi. Bu ma'lumotlar pedagog va ota-onaga ham yetkazilib, bolaning turli muhitlardagi nutqiy holatini yaxlit baholash imkonini beradi. Korreksion mashg'ulotlarda nutqiy nafasni tartibga solish, nutq sur'atini me'yorlashtirish, pauzadan foydalanish, ritmik va artikulyatsion mashqlar, dialogik va monologik nutqni rivojlantirish kabi yo'nalishlardan foydalanish mumkin. Biroq konkret metod va mashqlar bolaning yoshi, duduqlanish xususiyati va individual ehtiyojlariga muvofiq tanlanishi lozim. Zamonaviy yondashuvda logoped faqat bola bilan ishlaydigan mutaxassis emas, balki ota-ona va pedagogni ham korreksion jarayonga jalb qiluvchi konsultant sifatida faoliyat yuritadi. ASHA ma'lumotlarida ham oilaga bolaning muloqotini qo'llab-quvvatlash, uy sharoitida kommunikativ bosimni kamaytirish va terapiyada o'rganilgan ko'nikmalarni boshqa muhitlarga ko'chirish bo'yicha tavsiyalar berish zarurligi qayd etilgan.

Oila bolaning eng tabiiy kommunikativ muhiti hisoblanadi. Bola kun davomida logoped mashg‘ulotida o‘rgangan nutqiy ko‘nikmalarini avvalo oilada qo‘llaydi. Shuning uchun ota-onaning duduqlanishga munosabati korreksion jarayonning muhim tarkibiy qismidir. Ota-ona bolaning nutqini tezlashtirmasligi, uning gapini tugatib bermasligi, “tezroq gapir”, “to‘g‘ri gapir”, “yana boshidan ayt” kabi bosimni kuchaytiruvchi ko‘rsatmalardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishi lozim. Bolaga gapirish uchun yetarli vaqt berish, suhbat davomida ko‘z bilan aloqa qilish, uning mazmuniy fikrini tinglash va ijobiy kommunikativ muhit yaratish muhim. Ota-onaning asosiy vazifalaridan biri bolaning duduqlanishini masxara qilish yoki unga nisbatan achinish ohangini kuchaytirishdan saqlanishdir. Bola o‘z nutqini xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhitda namoyon qila olishi kerak.

Ilmiy adabiyotlarda ota-onaning duduqlanishni korrektsiyalashdagi faol ishtiroki muhimligi uzoq vaqtdan beri ta’kidlab kelinadi. Zamonaviy klinik tavsiyalarda ham bolalar bilan ishlashda ota-ona va oilaning ishtiroki muhim tarkibiy qism sifatida ko‘rsatiladi.

Duduqlanishni korrektsiyalashda uch tomonlama hamkorlikni “diagnostika – rejalashtirish – amaliy qo‘llab-quvvatlash – monitoring – natijalarni umumlashtirish” tizimi asosida tashkil etish mumkin. Logoped bolaning nutqiy holatini o‘rganadi va korreksion maqsadlarni belgilaydi. Pedagog ushbu maqsadlarni ta’limiy faoliyat va kundalik muloqot jarayonida qo‘llab-quvvatlaydi. Ota-ona esa uy sharoitida bola uchun qulay kommunikativ muhit yaratadi. Uch tomon o‘rtasida muntazam axborot almashinuvi bolaning turli muhitlardagi nutqiy rivojlanishini izchil kuzatish imkonini beradi. Bunday yondashuvda mutaxassislarning vazifalari bir-birini takrorlamaydi, balki o‘zaro to‘ldiradi. Logoped maxsus korreksion yo‘nalishni belgilasa, pedagog uni ta’limiy muhitga integratsiya qiladi, ota-ona esa kundalik hayotda davom ettiradi. Hamkorlikning asosiy maqsadi

bolaning faqat logoped xonasidagi emas, balki real muloqotdagi kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat.

Tadqiqotlarda ham korreksion ishda o'rganilgan ko'nikmalarning boshqa sharoitlarga ko'chirilishi, ya'ni generalizatsiyasi muhimligi qayd etiladi. Buning uchun pedagoglar va ota-onalarni jarayonga jalb etish zarur.

Hamkorlikni amalga oshirishning samarali shakllaridan biri individual korreksion reja ishlab chiqishdir. Unda bolaning mavjud nutqiy qiyinchiliklari, qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlar, logopedik mashg'ulotlar, pedagogik qo'llab-quvvatlash shakllari hamda ota-onaga beriladigan tavsiyalar aks ettiriladi. Pedagog va logoped o'rtasida muntazam konsultatsiyalar tashkil etilishi, ota-onaga bolaning rivojlanish dinamikasi haqida tushunarli ma'lumot berilishi maqsadga muvofiq. Bunda bolaning kamchiliklarini muhokama qilishdan ko'ra, uning erishgan natijalari va keyingi rivojlanish imkoniyatlariga urg'u berish pedagogik jihatdan samaraliroqdir. Amaliy faoliyatda "uch tomonlama aloqa kundaligi" yoki qisqa monitoring varaqasidan ham foydalanish mumkin. Unda logoped tomonidan berilgan tavsiyalar, pedagog kuzatuvlari va ota-onaning uy sharoitidagi kuzatuvlari qayd etiladi. Bu ma'lumotlar keyingi korreksion ishlarni individuallashtirishga yordam beradi.

Duduqlanishni korreksiyalashda bolaning atrofidagi kommunikativ muhit alohida ahamiyatga ega. Ta'lim tashkilotida bolaning gapirishiga imkon beruvchi, uni tinglashga tayyor va psixologik jihatdan xavfsiz muhit shakllantirilishi zarur. Guruhdagi boshqa bolalarni ham duduqlanishga nisbatan to'g'ri munosabatga o'rgatish muhim. Bolani masxara qilish, gapini bo'lish yoki uning o'rniga javob berish kabi holatlarning oldini olish pedagogning vazifalaridan biridir. Shu bilan birga, duduqlanuvchi bolani alohida ajratib qo'yish ham maqsadga muvofiq emas. U guruhning teng

huquqli a'zosi sifatida faoliyatda ishtirok etishi kerak. Logopedik korreksiya jarayonida kommunikativ ishonchni rivojlantirish ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Zamonaviy manbalarda davolash maqsadlari faqat nutq ravonligini oshirish bilan cheklanmasdan, bolaning muloqotdagi ishonchini mustahkamlash, qochish xatti-harakatlarini kamaytirish va kommunikativ faoliyatini qo'llab-quvvatlashni ham qamrab olishi mumkinligi ko'rsatiladi.

Pedagog, logoped va ota-ona hamkorligining natijasini baholashda faqat duduqlanish chastotasini hisoblash yetarli emas. Bolaning muloqotga kirishish faolligi, suhbatda ishtirok etishi, o'z fikrini mustaqil ifodalashi, kommunikativ vaziyatlardan qochish holatlarining kamayishi, nutqiy topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabati ham hisobga olinishi lozim. Monitoring jarayonida quyidagi mezonlar muhim: bolaning nutqiy faolligi, muloqotdagi erkinligi, nutq sur'ati va pauzalardan foydalanishi, duduqlanishning turli vaziyatlarda namoyon bo'lishi, pedagog va ota-onaning tavsiyalarga amal qilishi hamda korreksion mashg'ulotlarda olingan ko'nikmalarning kundalik muloqotga ko'chirilishi. Duduqlanishni korreksiyalash maktabgacha yoshdagi bolaning faqat nutqiy kamchiligini bartaraf etishga qaratilgan tor doiradagi logopedik jarayon emas, balki pedagogik, logopedik va oilaviy ta'sirlarning o'zaro uyg'unligini talab qiladigan kompleks jarayondir. Uning samaradorligi ko'p jihatdan bola uchun yagona va izchil kommunikativ talablarning yaratilishiga bog'liq. Logoped diagnostika va korreksion strategiyani belgilaydi, pedagog ushbu strategiyani ta'limiy faoliyat va guruh muhitida qo'llab-quvvatlaydi, ota-ona esa bolaning kundalik hayotida ijobiy nutqiy muhitni davom ettiradi. Shu tariqa uch tomonning hamkorligi korreksion ta'sirning uzluksizligi va turli muhitlarda umumlashtirilishini ta'minlaydi. Ilmiy manbalarda ham oila, pedagog va logopedning hamkorligi duduqlanish bilan bog'liq nutqiy hamda kommunikativ qiyinchiliklarni kompleks qo'llab-quvvatlashning muhim sharti sifatida ko'rsatiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotida duduqlanuvchi bolalar bilan ishlashda “logoped – pedagog – ota-ona – bola” hamkorlik tizimini yo'lga qo'yish, korreksion vazifalarni yagona maqsad asosida muvofiqlashtirish va bolaning kommunikativ imkoniyatlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash ilmiy-pedagogik jihatdan muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
2. Ayupova M.Yu., Aripova Sh.D. Logopediya: to'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz. – Toshkent, 2015.
3. Toxtiyarova Sh.E., Shakirova Sh.D., Abidova N.Z. Nutqning ontogenezdagi rivojlanishi. – Toshkent, 2020.
4. American Speech-Language-Hearing Association. Fluency Disorders: Stuttering and Cluttering. Clinical Practice Portal.
5. Cozart G., Wilson L. Strategies for Teachers to Support Children Who Stutter: Perspectives of Speech-Language Pathologists. *Perspectives of the ASHA Special Interest Groups*, 2022, 7(1), 73–86.